

X 119295

SZÍNLELÉS ÉS REJTŐZKÖDÉS

A kora újkori magyar politika szerepjátékai

Szerkesztette

G. Etényi Nóra és Horn Ildikó

L'Harmattan

TRANSYLVANIA EMLÉKEIÉRT TUDOMÁNYOS EGYESÜLET

A könyv megjelenését a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatta.

nka

Nemzeti Kulturális Alap

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000828616

© Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2010

© L'Harmattan Kiadó, 2010

© Szerkesztők és szerzők, 2010

L'Harmattan France
7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20

L'Harmattan Italia SRL
Via Bava, 37
10124 Torino-Italia
T./F.: 011.817.13.88

ISBN 978-963-236-252-6

A kiadásért felel Horn Ildikó és Gyenes Ádám
A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel
megvásárolhatók: L'Harmattan Könyvesbolt

1053 Budapest, Kossuth L. u. 14-16.

Tel.: 267-5979

harmattan@harmattan.hu

www.harmattan.hu

Olvasószerkesztő: Gilicze Gábor.

A borítóterv Ujváry Jenő, a nyomdai előkészítés Mocsonoky Gábor munkája.
A nyomdai munkákat a Robinco Kft. végezte, felelős vezető Kecskeméthy Péter.

X 119295

TARTALOM

Előszó	7
I. A DISSIMULATIO MINT STRATÉGIA AZ UDVARI KULTÚRÁBAN	
Ács Pál: A hallgatás művészete. Rimay János és az újsztoikus <i>ars dissimulandi</i>	11
Almási Gábor: Politikai színlelés, vallási színlelés és a császári udvar nikodémusai a konfesszionalizáció korában.	33
Monok István: Udvertartási minták, korszerű ismeretanyag a 16–17. század fordulójának főúri könyvtáraiban Magyarországon	67
Erdősi Péter: A politikai színlelés funkciói és megítélése Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem udvarában	77
Szabó Péter: Brandenburgi Katalin tettei a hit és a török hűség dolgában	109
Horn Ildikó: Felekezeti és vallási szimuláció	125
II. SZÍNLELÉS POLITIKÁJA – POLITIKAI SZÍNLELÉS	
Kees Teszelszky: Bocskai István követének iratai az európai politika tükrében	143
Dominkovits Péter: Túl a színlelésen: a megmaradás pragmatizmusa egy dunántúli mezőváros életében (Szombathely, 1621)	165
Gáti Magdolna: Az instrukciók létmódja az irodalmi műfajok rendszerében: Teleki Mihály kercesorai utasítása	183
G. Etényi Nóra: A politika arcai és álarcai a 17. századi pamfletekben és röplapokon	203
R. Várkonyi Ágnes: Szimuláció, etika és törvényesség, 1660–1711.	235

III. REJTŐZKÖDÉS ÉS TEATRALITÁS: TOPOSZOK, ALLEGÓRIÁK
ÉS EMBLÉMÁK

Gulyás Borbála: Huszárok Prágában és Innsbruckban, törökök Drezdában –
huszártornák a 16. századi Európában 273

Szilágyi András: Önjellemzés és szerepvállalás. Az allegorikus portré
műfajának néhány jellegzetes változata a 17–18. századból. 291

Mikó Árpád: Kettős olvasatú síremlékek a kora újkori Magyarországon . . 313

Knapp Éva – Tüskés Gábor: Dissimulatio mortis. A halál koncepciói
a kora újkori irodalmi emblematikában 331

CONTENTS 377

X 119295

Udvartartási minták, korszerű ismeretanyag a 16–17. század fordulójának főúri könyvtáraiban Magyarországon

A 16–17. századi (1570–1635) magyarországi könyvkiadás tartalmi összetételének változásait Péter Katalin¹ elemezte az 1980-as évek elején, készülve a *Magyarország története* történeti kézikönyv művelődéstörténeti fejezeteinek megírására. Többen fogalmaztak meg kritikát megállapításaival kapcsolatosan, ám Heltai János, az 1601–1655 közti könyvtermés műfaji számbavételekor² igazolta az eredeti tézisek helyességét. Ezek szerint a 16. század második felének, hangsúlyosan is a század utolsó harmadának világiasodó, modernizálódó tendenciáival szemben, a tizenöt éves háborút követő időszakban egyfajta reteologizálódás megy végbe, a kiadott könyvek nyelvi összetételében pedig a latin újra megerősíti a pozícióit. A nyugat-európai szellemi áramlatok befogadástörténetében hasonló jelenségek mutathatók ki: a megkésetttség az új eszmék megismerésében, illetve a nemzeti nyelvű könyvek háttérbe szorulása. Az olvasmányanyag elkezd elavulttá, archaikussá válni.³ Ezzel a képpel látszólag ellentétes jelenséget írt le Klaniczay Tibor, ami-

¹ Péter Katalin: Aranykor és romlás a szellemi műveltség állapotaiban. *Történelmi Szemle* 7. (1984) 80–102., illetve ugyanez in: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8.) Bp. 1995. 77–97, 238–243.

² Heltai János: Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655). (Res libraria II.) Universitas Kiadó–OSZK, Bp. 2008.

³ Vö. Monok István: A Mohács utáni két évszázad olvasmányműveltsége a Kárpát-medencében. *Könyvtári Figyelő* 7. (43) (1997:3. sz.), 485–498. (ugyanez: *Valóság*, 1998: 5. sz. 95–104.); *Új: A kora újkori Magyarország olvasmányműveltségéről. Részmérleg egy hosszú alap kutatás eredményeiről.* In: „Apró cseppekből lesz a zápor.” Bakonyi Géza emlékkönyv. (Habent sua fata libelli IV.) Szerk. Hegyi Ádám, Simon Melinda. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged 2008. 23–43.

kor Zrínyi Miklós olvasmányai elemzése kapcsán rámutat⁴ egy olyan arisztokrata körre, amely részben Pázmány Péter hatása alatt, követi a kortárs politikai és államelméleti munkák gondolatiságát, és ennek segítségével próbálja kialakítani közéleti állásfoglalásait. Pázmány Péter unokaöccsének, Miklósnak könyvtáráról hasonló megállapításokat tett Ötvös Péter is.⁵ Az ellentmondás valóban látszólagos: a 17. század első felében a magyarországi főúri udvarokban egy olyan változás is lezajlott, amelyben az udvartartó arisztokrata család tagjai eltávolodnak köznemesi környezetüktől abban az értelemben, hogy neveltetésükben a nyugat-európai mintákat kezdik követni, német, olasz és nagyon hamar francia nyelvet tanulnak a latin mellé, a civilizált viselkedésformákat, a divatot kezdik követni. Ennek megfelelően olvasmányaikban is igyekeznek megfelelni az utazásaik során velük érintkezésbe lépő nyugati arisztokratáknak, illetve a császári udvarnak. A kérdés az, hogy az 1610-ben született Batthyány Ádám, az 1620-ban világra jött Zrínyi Miklós vagy az 1623-as születésű Nádasdy Ferenc generációja valóban az első-e, amelynek tagjai politikai cselekvésüket államelméleti munkák olvasásával alapozták meg, vagy döntéseikben az olvasmányműveltség aktív szerepet kapott? Ha nem, akkor ez a kutatási eredmény miként árnyalja a magyarországi könyvkiadás tartalmi és műfaji elemzése alapján nyert képet?

A kérdés megválaszolásához a forráshelyzet nem mondható ideálisnak. A főúri családok könyvtárainak katalógusai ugyanis jelentős részben az 1650 utáni időkből maradtak fenn (Rákóczi 1660, Zrínyi 1662, Nádasdy 1671–1678 stb.).⁶ A néhány kivételes eset sem teljes könyvtárat mutat, hanem legfeljebb egy-egy kastély összeírását, másutt csupán csak könyvszámlák maradtak ránk. Ezért is fontos kiegészítőleg a kérdéses udvarokban élő köznemesi réteg tagjainak könyvjegyzékeit is a vizsgálatba vonni, feltételezve e téren is a hatást, amely az udvartartó arisztokrata család tagjai és az udvar környezetében élők között kölcsönösen működött.

Ha ez utóbbi kis könyvgyűjtemények jellemzésével kezdjük elemzésünket, olyan általános megállapításokat tehetünk, amelyek igazak a főúri réteg tagjainak elsődleges olvasmányaira is. Perneszith György Nádasdy Tamás udvarában

⁴ *Klaniczay Tibor*: Korszerű politikai gondolkodás és nemzetközi látókör Zrínyi műveiben. In: Irodalom és ideológia a 16–17. században. (Memoria saeculorum Hungariae, 5.) Akadémiai Kiadó, Bp. 1987. 337–400.

⁵ *Ötvös Péter*: Pázmány Miklós gróf könyvei. In: Klaniczay-émlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére. Szerk. Jankovics József. Balassi Kiadó, Bp. 1994. 344–364.

⁶ Magyarországi magánkönyvtárak II. 1580–1721. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13/2.) Sajtó alá rend. Farkas Gábor, Katona Tünde, Latzkovits Miklós, Varga András. JATE–Scriptum Rt., Szeged 1992. 11–35. (Zrínyi); 73–80, 101–107. (Nádasdy); Magyarországi magánkönyvtárak IV. 1552–1740. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13/4.) Sajtó alá rend. Bajáki Rita, Bujdosó Hajnalka, Monok István, Viskolcz Noémi. OSZK, Bp. 2009. 74–94. (Rákóczi); 114–128. (Nádasdy)

élt, könyveit 1560-ban írták össze.⁷ A tulajdonos műveltsége kiemelkedő a kortársak között. Jellemzően humanista alapolvasmányai mellett a korai reformáció klasszikus irodalmát is birtokolta. Az iskolai használatú ókori szövegek is kiváló humanista kiadásban voltak meg neki. Hangsúlyos a történeti, főként históriás könyvanyag jelenléte, vagyis nem történetfilozófiai munkákról van szó. Ha ezt a könyvanyagot Thurzó Szaniszló augsburgi házának gyűjteménye mellé helyezzük (1586-ban írták össze),⁸ semmilyen különbség nem mondható. Az udvari köznemes és a Fugger-rokon arisztokrata egyaránt alapos, klasszikus műveltségűnek tűnik. A gyűjtemény nem mutat személyességet, nincsen vernakuláris szépirodalom, ahogy a politikaelméleti munkák is hiányoznak. Thurzónak kortársa volt Forgách Imre, nála két évvel később, 1588-ban halt meg. Halálakor trencsényi könyvtárában 171 könyvet írtak össze.⁹ A könyvtár alapos gyűjtőtevékenységre utal, de semmivel sem mondható modernebbnek Thurzóénál. Az antik auktorok szép sorrendben sorakoztak a polcokon, a középkori egyházatyák sem hiányoztak. Nagyon szép humanista gyűjtemény, és a kortárs, közel kortárs historikusok is módszeresebben vannak jelen (Sleidanus, Jovius stb). Az is igaz, hogy Zsámboky és Alciati emblémás könyve már túlmutat az egyszerű historikus műveltségen, és a tridenti zsinat körüli elméleti viták anyagai is nyitottságra utalnak egy lutheránus nemes könyvei közt. Ha nem tudnánk, hogy Forgách a könyveit a helyi lutheránus iskolára hagyta,¹⁰ arra is gondolhatnánk, hogy ott maradtak a trencsényi várban. Illésházy István könyveinek ottani, 1603-as összeírásában ugyanis szinte kivétel nélkül ugyanazokkal a szerzőkkel és címekkel találkozunk.¹¹ Illésházy levelezése, elszórt említése olvasási szokásairól is arról győz meg bennünket, hogy politikai gondolkodása erősen az antik historikusok és morálfilozófusok alapel-

⁷ Magyarországi magánkönyvtárak I. 1533–1657. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13.) Sajtó alá rend. Varga András. MTAK, Bp.–Szeged 1986. 12–14.; A könyvanyag elemzése: Kovács Sándor Iván: Bornemisza Péter mecénásának könyvtárjegyzéke 1560-ból. Irodalomtörténeti Közlemények 66. (1962) 84–86., illetve: Borzsák István: Perneszi György könyvjegyzékéhez. Irodalomtörténeti Közlemények 66. (1962) 628–632.

⁸ A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 11.) Sajtó alá rend. és a függelékét összeáll. Herner János, Monok István. JÁTE, Szeged 1983. 489–490.

⁹ Adattár 13/2. 2–8.

¹⁰ Protestáns intézményi könyvtárak Magyarországon. 1530–1750. Jegyzékszerű források. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 19/2.) Sajtó alá rend. Oláh Róbert. OSZK, Bp. 2009. 19.

¹¹ Adattár 11. 149–151.; Megjegyeznénk, hogy Trencsén város könyvtárában 1652-ben ugyancsak a Forgách Imre-féle jegyzékből ismert könyvek ismétlődnek. Természetesen olyan művekről van szó, amelyek tömegterméknek számítottak a korban, és minden bizonnyal három különböző könyvtárról van szó (Forgách-lutheránus iskola; Illésházy; Trencsén város tanácsa), de szimptomatikus, hogy az 1590 körül már klasszikusnak, hagyományosnak mondható olvasmányanyag a 18. század közepére is alig változik, vö. Adattár 19/2. 348–353.

vein nyugodott, ismeretei naprakészségét pedig kortárs historikusok műveiből szerezte. *Műveltsége* – és azt hiszem a kortárs arisztokraták többségéé is ilyen volt – *hagyományos* abban az értelemben, hogy ókori klasszikusokra, humanista szerzőkre, illetve a filippista hagyományú lutheranizmusra alapozódott. *Modern* azért, mert a korának meghatározó morálfilozófiai irányzata (keresztény újsztoicizmus), teológiája (irénikus gondolkodás), illetve a kiegyezést kereső politikai gondolkodás (unio christiana) együttesen tűnik fel könyvjegyzékén, illetve leveleiben, továbbá naplójában.¹²

Óhozzá képest Thurzó Györgynek nagyobb könyvtárát ismerjük, és tartalmilag is némileg összetettebb könyvanyag tárul elénk az 1610-ben összeállított katalógusból. Thurzó könyveinek jelentős része kortárs mű, 1600 és 1610 között láttak napvilágot. A wittenbergi ortodox lutheranizmus kiváló alapkönyvtára. A nádor politikai tevékenységét e művek olvasása úgy segíthette, ha mással sem foglalkozott volna, mint egyházszerkezéssel. Az iskolai anyagon, az ókori szerzőkön és az eddigiekben megrajzolt képen túl nála a továbblépés: az említett naprakészség az evangélikus egyház belvitáiban, továbbá a hazai jogalkotás alapkönyvei. Ehhez a brünni és a prágai diéták jegyzőkönyvei, a szomszédos területek történelmi jönnék kiegészítésül. Nem mondhatjuk, hogy egy Ortelius-atlasz, egy Amerika-leírás vagy Georg Braun klasszikus műve, a *Civitates orbis terrarum* modernné teszi a gyűjteményt abban az értelemben, hogy azt nyitottsággal, széles látókörrel jellemezhetnénk.¹³ A hazai szerzők (főként a felföldiek) szépen reprezentáltak, és előfordul néhány természettudományos munka is.¹⁴ Távolról sem annyi, mint amennyi az egy generációval előbb élt Batthyány Boldizsár könyvtárában.

Batthyány Boldizsár kortársai között egyedülálló műveltségével az európai kortárs arisztokraták közül is kiemelkedik. Személyes véleményem szerint természettudományos érdeklődése, pláne saját műveltsége a legújabb róla szóló monográfiában¹⁵ eltúlzott, igaz, könyvtárának csak kis részét ismerjük. Azokat a darabokat,

¹² Vö. *Ötvös Péter*: Egy főúri könyvtár a XVII. század elején, Illésházy István. In: *Az értelmiség a 16–17. századi Magyarországon*. Szerk. Zombori István. Móra Ferenc Múzeum, Szeged 1988. 149–157.

¹³ Ugyanezek a címek olvashatók azon a jegyzéken, amely Forgách Ferenc esztergomi érsek 1613-ban Nagyszombatba küldendő könyveit sorolja fel: *Adattár* 13/4. 40.

¹⁴ A könyvjegyzék: *Adattár* 11. 505–535. A könyvanyag monografikus összefoglalása: *Helena Saktorová – Monok István: A Thurzó-család könyvtárai*. Martin–Bp. 2010 (előkészületben); vö. *Ludányi Mária*: Könyvtárrendezés Thurzó György udvarában. In: *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 10.) Szerk. Galavics Géza, Herner János, Keserű Bálint. JATE, Szeged 1990. 271–278.; A legújabb általános kép: *Lengyel Tünde*: Thurzó György nádor bicsei udvara. In: *Idővel paloták ... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó. Balassi Kiadó, Bp., 2005. 127–143.

¹⁵ *Bobory Dóra*: *The Sword and the Crucible. Count Boldizsár Batthyány and Natural Philosophy in Sixteenth-Century Hungary*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle 2009.

amelyeket életében a németújvári protestáns iskolának adományozott, illetve több könyvszámláját.¹⁶ Már a könyvbeszerzéseinek módja eleve olyan elemet hordoz, amely nagyon ritkán dokumentálható a kor Magyarországon. Bizonyára Jean Aubry, André Wechel Párizsból Frankfurtba menekült hugenotta nyomdász veje küldte neki azt a frankfurti könyvvásár-katalógust, amely máig megvan.¹⁷ (A vásári katalógusok magyarországi használatáról a legközelebbi konkrét adatunk csak a 18. század elejéről van, Ráday Pál a lipcsei könyvvásár katalógusából jegyezte fel a megvásárolni kívánt könyveket,¹⁸ ami persze nem jelenti azt, hogy mások ne ismerték volna ezt a tájékoztatói forrást.) Feltűnő Batthyány Boldizsár naprakész tájékozottsága, nem egyszerűen az európai történelemben, hanem a napi eseményekben. A francia vallásháború különösen foglalkoztatta,¹⁹ és emellett számos hírlapot, illetve ilyen jellegű kiadványt megvásárolt (*Mercurius, Relation, Neue Zeitung* stb.²⁰). Láthatóan érdekelték az újonnan felfedezett földrészek (Kína, Japán, Amerika, egyes útleírások e területekről²¹ – ilyen mennyiségben majd csak a Rákóczi-könyvtárban bukkanak fel ezek a kiadványok Sárospatakon²²). Ehhez jönnek az atlaszok²³ és a különféle „képes könyvek”,²⁴ vagyis metszetgyűjtemények, melyek között külön is említenünk kell a híres személyekről készült albumokat, illetve a híres férfiak életrajzeit.²⁵ Érdekelte egyes népek szokásainak leírása,²⁶ de beszerzett olyan könyveket is, amelyek egyes események leírását tartalmazták. Ilyen

¹⁶ Teljes bibliográfiával: *Bibliotheken in Güssing im 16. und 17. Jahrhundert*. Hrsg. von István Monok, Péter Ötvös, Band II: István Monok – Péter Ötvös – Edina Zvara: Balthasar Batthyány und seine Bibliothek. (Burgenländische Forschungen. Sonderband XXVI.) Eisenstadt 2004. (A továbbiakban: Balthasar Batthyány und seine Bibliothek.)

¹⁷ Vö. *Robert Evans: The Wechel Presses. Humanism and Calvinism in Central Europe 1572–1627*. (Past and Present. Supplement, 2.) Oxford 1975.; a könyvbeszerzésekről legújabbban: *Monok István: A Batthyány-család németújvári udvara és könyves műveltsége*. In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700*. Szerk. Monok István. OSZK, Bp. 2005. 87–104.; a könyvvásár-katalógus: Balthasar Batthyány und seine Bibliothek Nr. 116.

¹⁸ Adattár 13/4. 289–297., a jegyzék értelmezése, feldolgozása: *Borvölgyi Györgyi: Ráday Pál (1677–1733) könyvtára*. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai – Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit VII.) OSZK–Scriptum Rt., Bp.–Szeged 2004.

¹⁹ Vö. *Monok István: Batthyány Boldizsár, a franciás*. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Tomus XXIX. Ötvös Péter Festschrift*. SZTE BTK, Szeged 2006. 185–198.

²⁰ Balthasar Batthyány und seine Bibliothek Nr. 36, 256, 137.

²¹ Balthasar Batthyány und seine Bibliothek Nr. 122, 130, 142, 343, 386.

²² *Monok István: A Rákóczi-család könyvtárai – Bibliotheken der Familie-Rákóczi. 1588–1660*. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai – Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit I.) Scriptum, Szeged 1996.

²³ Balthasar Batthyány und seine Bibliothek Nr. 26, 188 és sok „mappás könyv”

²⁴ Balthasar Batthyány und seine Bibliothek Nr. 85–96.

²⁵ Balthasar Batthyány und seine Bibliothek Nr. 57, 70, 117, 159, 302.

²⁶ Balthasar Batthyány und seine Bibliothek Nr. 72

III. Henrik francia király varsói kalandja, megjelenése a lengyel diétán,²⁷ vagy az egyes uralkodók temetésekének a leírása, ábrázolásai.²⁸

Batthyány Boldizsár a historikus irodalom és a napi események megismerése mellett láthatóan gondot fordított a történetfilozófiai és politikaelméleti művek megismerésére is. Az ismereteink e téren nagyon szűkösek, de a Machiavelli művei közül a *De republica* és a *Firenze története* (franciául) megvolt neki,²⁹ illetve Innocent Gentillet antimachiavellista munkája is.³⁰ Külön ki kell emelnünk, hogy Jean Bodin ismerete a kor Magyarországon ritkaságszámba megy. Boldizsárnak francia nyelven volt meg a köztársaságról írt műve.³¹ Szorosan e témakörhöz kapcsolódik az udvari élettel kapcsolatos leírások, illetve elméleti munkák megléte a könyvtárban. Henricus Petreus *Aulica vita*, illetve Baldassar Castiglione *De aulico* című munkái jó példák ezen érdeklődés alátámasztására,³² illetve az a tény, hogy a török udvarból két könyvet is beszerzett (egy latin és egy német munkát).³³

Az udvari élet reprezentatív elemeihez tartozott a kertkultúra, bár Batthyány Boldizsárnak e téren komolyabb, botanikai jellegű érdeklődése is mutatkozik.³⁴ Ennél azonban többet mutatnak töredékes információink is. A sajnós nem azonosítható „*Kunstbuchel*” címek³⁵ a számlákon árulkodóak, illetve sokkal többet mondanak a divatalbumok, a *Theatrum mulierum*,³⁶ a *Discours de la Beauté*,³⁷ illetve a nők viselkedéséről³⁸ is szóló munkák. Az udvari élet színesedését is jelezheti, hogy a könyvtárban a fürdőkről és a fürdésről szóló könyvek is megjelentek.³⁹

²⁷ Balthasar Batthyány und seine Bibliothek Nr. 31,

²⁸ Balthasar Batthyány und seine Bibliothek Nr. 55, 73, 74.

²⁹ Balthasar Batthyány und seine Bibliothek Nr. 141, 151.

³⁰ Balthasar Batthyány und seine Bibliothek Nr. 47.

³¹ Balthasar Batthyány und seine Bibliothek Nr. 80.

³² Balthasar Batthyány und seine Bibliothek Nr. 56, 75.

³³ Balthasar Batthyány und seine Bibliothek Nr. 56, 226.

³⁴ Orientációként: Führer durch die Clusius-Gedächtnisstätten in Güssing. Bearb. von Stephan Aumüller. Mit zwei Beiträgen von Otto Guglia. Eisenstadt 1973.; Festschrift anlässlich der 400jährigen Wiederkehr der wissenschaftlichen Tätigkeit von Carolus Clusius (Charles de l'Escluse) im pannonischen Raum. (Burgenländische Forschungen. Sonderheft V.) Eisenstadt 1973.; legújabbán Andrea Ubrizsy-Savoia, Szabó T. Attila és Bobory Dóra kutatásai foglalkoznak Clusius magyarországi tevékenységével.

³⁵ Balthasar Batthyány und seine Bibliothek Nr. 283, 292.

³⁶ Balthasar Batthyány und seine Bibliothek Nr. 130. E könyvnek hasonmása, az egyes asszony-, illetve leánytípusokat jellemző latin versek magyar fordításával: *Jodocus Amanus: Theatrum mulierum ... Francoforti 1586. (Amor librorum)* Hasonmás kiadás Dózsa Katalin utószavával. Fordította Kisdi Klára. Kossuth Kiadó, OSZK, Bp. 2005.

³⁷ Balthasar Batthyány und seine Bibliothek Nr. 146.

³⁸ Balthasar Batthyány und seine Bibliothek Nr. 135.

³⁹ Balthasar Batthyány und seine Bibliothek Nr. 40, 59.

A németújvári főúr érdeklődése a szépirodalom olvasására is kiterjedt. Egyedülként ismerjük, aki Rabelais-t olvasott a 16. századi Magyarországon, művei franciául és németül is megvoltak könyvtárában.⁴⁰ A francia lovagregények közül pedig az Amadis-regény, illetve a Chevalier Cignes tűnik fel a neki küldött számlákon.⁴¹

A Batthyány Boldizsár olvasmányairól mondottak alapján joggal állíthatjuk, hogy Magyarországon a 16. század második felében volt példa a modern – nyugat-európai mércével mérten is modern – udvari életre, volt olyan arisztokrata, aki ehhez az életformához megfelelő felkészültséggel bírt. Ha részletes könyvösszeírással nem is rendelkezünk, de a fennmaradt egyéb dokumentumok alapján a sárvári Nádasdy-udvart sem tarthatjuk sokkal elmaradottabbnak ebben a tekintetben.⁴² Ha pedig arra gondolunk, hogy a Fugger-rokonság, a birtokok, illetve más jövedelmek nagysága alapján a felföldi Pálffy és Thurzó családok megfelelő anyagi erővel bírtak hasonló udvari élet kialakítására, akkor optimistábbak lehetünk a magyarországi arisztokrácia műveltségét illetően.⁴³ A Batthyány Boldizsár halála utáni időből is számos olyan nyomot tudunk említeni, hogy sem a családon belül, sem más udvarokban az itt elindult hagyomány nem szakadt meg. Talán már Boldizsár szerezte be, de lehet, hogy fia, Batthyány Ferenc azt a ma is meglévő udvari jogi rendtartásleírást, amelyet a braunschweig-lüneburgi választófejedelem a wolfenbütteli udvartartáshoz adott ki.⁴⁴ Batthyány Ádám könyvei közül még kevesebbet ismerünk, mint nagyapjából, de így is akad köztük német szépirodalom, illetve Otto Melander népszerű antik és középkori vicc- és közmondásgyűjteménye (*Jocorum libri*).⁴⁵ Udvarai korszerűségét építkezéseinek, illetve kastélyai berendezéseinek igényességén, modernségén is megítélhetjük, ahogy az ősgaléria kialakíttatása is modern

⁴⁰ Balthasar Batthyány und seine Bibliothek Nr. 65, 658.

⁴¹ Balthasar Batthyány und seine Bibliothek Nr. 177, 647 (Amadis francia és német), illetve 238.

⁴² Vö. Nádasdy Tamás (1498–1562). Tudományos emlékülés: 1998. szeptember 10–11. Szerk. Söptei István. Nádasdy Ferenc Múzeum, Sárvár 1999.

⁴³ Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700. Szerk. Monok István. OSZK, Bp. 2005.

⁴⁴ *Heinrich Herzog von Braunschweig d. Jüngere*: Hoffgerichte ordnung des ... Hern Heinrichs des Jüngeren Hertzogs zu Braunschweig und Lüneburg etc. Newlich geordnet und auffgreicht. Wolfenbüttel, 1556, Henning Rüden's Erben. – Güssing OFM 3/25. Miután a kötetben van egy 1606-ból származó idegen bejegyzés, nem lehetünk biztosak abban, hogy már előtte Németújváron volt a kötet, és az ottani használatot jelezték, vagy egy exuláns hozta magával Batthyány Ferenc udvarába.

⁴⁵ Bibliotheken in Güssing im 16. und 17. Jahrhundert. Hrsg. von István Monok, Péter Ötvös. Band I.: *András Koltai*: Adam Batthyány und seine Bibliothek. (Burgenländische Forschungen. Sonderband XXIV.) Eisenstadt 2002. Nr. 12, 71.

gondolatnak számított. Könyvtárába, ahogy Koltai András is utal erre, az e munkálatokhoz szükséges könyveket is beszerezte.⁴⁶

A Batthyány Ferencel kortárs Nádasdy Pál, illetve Esterházy Miklós konkrét olvasmányairól csak sporadikus ismereteink vannak. Egyház- és iskolatámogatási, mecénási tevékenységük alapján nyitottak voltak az ismeretek eruditív megalapozását, illetve megerősítését illetően. Esterházy Miklós lakompaki udvartartási irataiból (1627) még az is kiderül,⁴⁷ hogy „mindennap ebéd előtt ... azoknak, akiknek e képesség birtokukban van, legalább egy órán keresztül olvasniuk kell; egy történetet vagy más könyvet, amit az úr [Esterházy Miklós] a kezükbe ad; ezen túlmenően e foglalatosságot az ebédet követő egy vagy két órában is gyakorolniuk kell.”⁴⁸ Politikai nézeteiről tanúskodó hivatali felterjesztései, illetve levelezése azt engedti sejtetni, hogy az az olvasmányanyag, amelyet Zrínyi Miklós,⁴⁹ illetve Pázmány Miklós⁵⁰ könyvtárainak elemzésekor mint a modern állam- és politikaelméleti irodalmat jellemezhetünk, nem volt ismeretlen előtte sem.

Térjünk vissza azonban ahhoz a kérdéshez, hogy az arisztokrata családok lehetősebb körén túl, a kisebb anyagi lehetőségekkel bírók, illetve azon családok könyvtáraiba, amelyek tagjai nem utaztak külföldre, gyermekeiket nem járatták felsőfokú tanintézetekbe, bekerültek-e a modern, immár a 17. században modern elméleti munkák, illetve az udvari élet reprezentatív funkcióit bemutató, ezek kialakítását segítő kiadványok. Közvetlenül a 17. század közepéről számos könyvtár katalógusa maradt ránk, társadalmilag azonos körhöz tartozó Majthényi, Révay, Forgách, Berényi, Ostrosith családoké.

Majthényi György érsekújvári kapitány könyveit 1647-ban írták össze.⁵¹ A könyvjegyzék tanúsága szerint tudott olaszul is, ám a könyvanyag meglepően konzervatív.

⁴⁶ *Koltai András*: Adam Batthyány i. m. 91, 125, 304–305, 308, 314., illetve *Uő*: Portré végvidékel. Batthyány Ádám és a képzőművészet (1636–1659). In: Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó. L'Harmattan, Bp. 2008. 401–435.

⁴⁷ *Kovács József*: Adelige Höfe, hochadelige Hofhaltungen, Nikolaus Esterházy's Hofhaltung. In: Adelige Hofhaltung im österreichisch-ungarischen Grenzraum, vom Ende des 16. bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts. Hrsg. von Rudolf Kropf, Gerald Schlag. Burgenländische Landesmuseum, Eisenstadt 1998. 125–135.

⁴⁸ *Döry Ferenc*: Gróf Esterházy Miklós nádor udvari rendtartása. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 8. (1901) Nr. 4. 224–230. *Kovács József*: Esterházy Miklós udvara és a nyugat-magyarországi reneszánsz. In: Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk. Várkonyi Ágnes. Gondolat Kiadó, Bp. 1978, 184–187.

⁴⁹ A Bibliotheca Zriniana története és állománya. – History and Stock of the Bibliotheca Zriniana. (Zrínyi Könyvtár 4.) Írták és összeáll.: Hausner Gábor, Klaniczay Tibor, Kovács Sándor Iván, Monok István, Orlovsky Géza. Szerk. Klaniczay Tibor. Argumentum Kiadó–Zrínyi Kiadó, Bp. 1991.

⁵⁰ Adattár 13/2. 43–52.; *Örvös P.*: Pázmány Miklós gróf könyvei i. m.

⁵¹ Adattár 13. 154–157.

A 102 könyv jelentős része katolikus teológiai munka, igaz, ezek közt akad közel kortárs is (Bellarmino). Az olasz könyvek többsége is katolikus beszédgyűjtemény. Ezen túlmenően antik szerzők munkái, illetve néhány történeti munka fordul elő az összeírásban. A legmodernebb gondolkodónak a jegyzékről talán Leonardo Aretino számít. A Nyitra megyei alispán, *Berényi György* 170 könyvének jegyzéke (1650)⁵² is konzervatív olvasmányokról tanúskodik. Tematikus megoszlásban: 75 teológiai, 43 történelmi, 7 jogi, a többi iskolai antik auktor, illetve orvosi könyvek. A történeti munkákhoz sorolva találunk ugyan morálfilozófiai munkákat, de a legmodernebbek a keresztény újsztoicizmus szerzői (fejedelemtükör, Lipsius). A latin és magyar nyelvű könyvek közt egy cseh nyelvű is akadt. *Révay Ferenc* királyi tanácsos, túrói főispán már németül is tudott, a latin, a cseh és vélhetően a szlovák mellett. Szklabinai könyvtárát 1657-ben írták össze, 313 tételben.⁵³ Ha egy fél évszázaddal korábban ugyanezeket a könyveket írják le, akkor modern késő humanista gyűjteménynek is mondható lenne. Igaz, csak ami a történeti, illetve a morálfilozófiai anyagot illeti. Kiváló, népszerű szerzők sora: Petrus Ramus, Johann Sturm, Justus Lipsius stb. A század legvégén elindult hírlap, a *Mercurius Gallobellicus* számos kötete is megvolt a főúrnak. De az idő itt állt meg e könyvtár számára. A Révay-rokonsághoz tartozó *Ostrosith család* illavai könyvtárának katalógusa 1647-ből való, két jegyzék, részben átfedik egymást. A közel 300 kötetes gyűjtemény nagy része történeti munka.⁵⁴ Számottevő az iskolai könyvek, illetve a jogi munkák jelenléte is. A historikus anyagban nagyon szép a magyar történeti művek együttese, láthatóan törekedtek a Magyarországgal kapcsolatos történeti munkák beszerzésére. A magyarországi kiadványok száma is feltűnően nagy, de a modernnek itt is a 16–17. század fordulójának fejedelemtükör jellegű irodalma számít (Guevara magyarul, Jakab király intelmei). Nem meglepő a néhány cseh nyelvű könyv sem a gyűjteményben. A könyvtárát ezután 1677-ben írták össze,⁵⁵ láthatóan semmilyen változás nem történt az eltelt harminc év alatt, már ami a könyvanyag modernizálását illeti. *Forgách Zsigmond Ádám* szalánci könyvtára viszont valódi meglepetés az eddigiekhez képest. Az 1652-ben összeírt 132 könyv⁵⁶ arról tanúskodik, hogy Forgách nyelvileg nagyon művelt lehetett. A latin és görög könyvek mellett lengyel, német és olasz munkákat is beszerzett, még antik auktorokat is, németül. Érdeklődése szerint modernebb könyvanyagra vágyhatott, de talán nem tudta hol megvásárolni azokat. A historikus anyag nem korszerű, de láthatóan jól válogatott anyag: a lengyel, a török és a velencei történelem érdekelte. Bizonyára mint katonamester

⁵² Adattár 11. 259–263, 583.

⁵³ Adattár 13. 157–164.

⁵⁴ Adattár 13/4. 56–67.

⁵⁵ Adattár 13/4. 67–72.

⁵⁶ Adattár 13. 164–170.

is. Ugyancsak ennek tudható be, hogy volt könyve az erődítésekről (*Festungbau*) is. De útleírásokat is beszerezett: Sigmund Herbenstein moszkvai útjáról németül, és egy *Città di Roma* című albumot. A néhány német és latin, a nemesi nevelésről frott kötet, továbbá az osztrák örökös tartományok nemességének leszármazási táblái arra utalnak, hogy általában is tudatosan élt, érdekelte nemesi mivoltának elméleti értékelése is. Szépirodalmi érdeklődése sem hiányzott: az *Amadis* regényfolyam német sorozata volt meg neki, illetve egy olasz nyelvű *Orlando Furioso*.

Csábító lenne azt állítani, hogy Forgách Zsigmond Ádám példája tendenciát is jelez, ám a kortárs főúri könyvtárak, illetve a köznemesi gyűjtemények anyaga a 17. század közepére inkább olyan képet mutat, amely a 16. század végén lett volna modern. A 17. század végére, illetve a 18. század folyamán a különbség korszerűségben, nyelvi és tematikus sokféleségben a legjelentősebb arisztokrata családok gyűjteményei és a magyarországi átlag főúri, illetve köznemesi réteg tagjai között tovább nőtt.

CONTENTS

Foreword	7
I. DISSIMULATION AS A STRATEGY IN COURT CULTURE	
Pál Ács: The art of silence. János Rimay and the neo-Stoic <i>ars dissimulandi</i>	11
Gábor Almási: Political simulation, religious simulation and the Nicodemuses of the imperial court in the age of confessionalisation	33
István Monok: Court household models and the body of knowledge in aristocratic libraries in Hungary at the turn of the seventeenth century	67
Péter Erdősi: The functions and assessment of political simulation at the court of Sigismund Báthory, Prince of Transylvania	77
Péter Szabó: Katherine of Brandenburg's pretences in matters of faith and Turkish loyalty. " <i>Publice aber doch noch Professionem Reformatae Religionis simuliret</i> "	109
Ildikó Horn: Denominationalism and religious simulation	125
II. THE POLITICS OF SIMULATION – POLITICAL SIMULATION	
Kees Teszelszky: The documents of Stephen Bocskai's envoy as reflected in European politics	143
Péter Dominkovits: Beyond simulation: The pragmatism of survival in the life of a Transdanubian market town (mezőváros) (Szombathely, 1621)	165
Magdolna Gáti: The mode of existence of instructions in the system of literary genres: Mihály Teleki's Kercsesora instruction	183
Nóra G. Etényi: The faces and masks of politics in seventeenth-century pamphlets and leaflets	203
Ágnes R. Várkonyi: Simulation, ethics and legality. 1660–1711	235

III. MASQUERADE AND THEATRICALITY: TOPOSES, ALLEGORIES
AND EMBLEMS

Borbála Gulyás: Hussars in Prague and Innsbruck, Turks in Dresden –
Hussar tournaments in sixteenth-century Europe 273

András Szilágyi: Self-characterisation and role depiction. Some characteristic
versions of the genre of allegorical portraits from the seventeenth
and eighteenth centuries 291

Árpád Mikó: Ambiguous tombs in early modern Hungary 313

Éva Knapp and Gábor Tüskés: Dissimulatio mortis. Conceptions of death
in early modern literary emblematics 331

X 119295